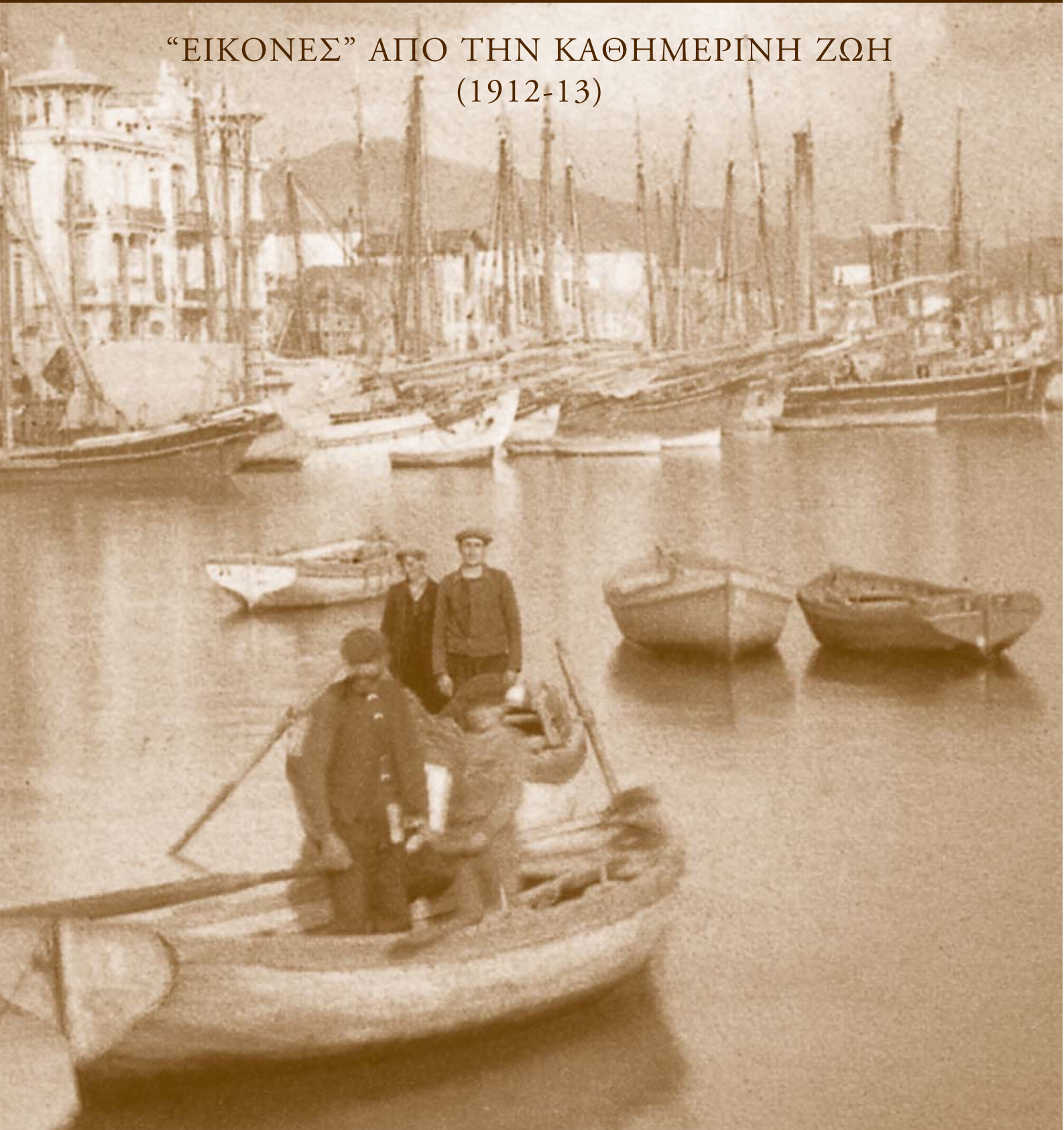

Η πόλη σε “κορφή βελόνας”...

“ΕΙΚΟΝΕΣ” ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ
(1912-13)

Αναζητώντας ίχνη και “εικόνες” από την καθημερινή ζωή στη Θεσσαλονίκη του 1912-13 και κυρίως στους κόλπους του ελληνικού πληθυσμού όταν η πόλη, μετά την είσοδο του ελληνικού στρατού, μουνδιασμένη ακόμη από τα δεσμά 482 χρόνων, επιχειρεί, καθώς την συνέχει η “ζωογόνος της ελευθερίας αύρα”, μ’ άλλους ρυθμούς και ορίζοντες αλλά και σε κλίμα ανασφάλειας και αβεβαιότητας, να πραγματοποιήσει τα πρώτα βήματα χειραφέτησης, εκσυγχρονισμού και ενσωμάτωσής της στους διοικητικούς και οικονομικούς μηχανισμούς του νεοελληνικού κράτους, ο σύγχρονος ιχνηλάτης καταφεύγει στο βλέμμα των ημερολογίων της Θ. Φλωρά-Καραβία και του Φ. Σ. Δραγούμη και στα αποκαλυπτικά ενίοτε μονόστηλα της εφ. “Νέα Αλήθεια” [Για την καθημερινότητα του εβραϊκού πληθυσμού όπως διαμορφώνεται μετά την 26^η.10.1912 και όπως την βιώνει και την “εισπράττει” και την εκφράζει, όχι χωρίς αντιφάσεις, η πολυπληθής Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, απαιτείται αυτοτελής προσέγγιση μέσα από την προσφυγή σε ποικίλες άλλες πηγές. Χρήσιμες πληροφορίες και βιβλιογραφία παρέχουν το τρίτομο έργο του Γιόζεφ Νεχαμά και τα βιβλία του Μπ. Πιερόν, του Α. Ναρ και της Ρ. Μόλχο].

Αυτή η ανίχνευση-αναπαράσταση της καθημερινής ζωής σε μια πόλη που βρίσκεται κάτω από την άμεση και καταλυτική επίδραση πολεμικών και διπλωματικών γεγονότων δεν προσπαθεί να αγγίξει μόνο την “ψυχή” της πόλης που υπάρχει πίσω από τις καρτοποστάλ, τις φωτογραφίες και την εξωραϊσμένη – εξευρωπαϊσμένη προθήκη της που σαγηνεύει — κυρίως εξ’ αποστάσεως — τους επισκέπτες της.

Ανταποκρίνεται και στις απαιτήσεις μιας σφαιρικής θεώρησης που είναι απαραίτητη για να φωτιστεί και να κατανοηθεί η ειδική συνάρθρωση της συγκεκριμένης πολιτικής συγκυρίας και της ζωής σε μικρή ανθρώπινη κλίμακα: Η καθημερινή Θεσσαλονίκη εν πολέμω, σε τροχιά μετάβασης, με τους κατοίκους της (Εβραίους, Έλληνες, Τούρκους, Φράγκους, Αρμένιους, κ.λπ.) να έχουν ήδη αναπτύξει *την συνείδηση της πόλης τους* έστω και αν δεν μπορούν εύκολα να συνυ-

πάρξουν και να ξεπεράσουν τις πολιτιστικές-θρησκευτικές τους διαφορές και ιδιομορφίες.

Στο λεύκωμά της, η Θ. Φλωρά-Καραβία, η γεννημένη στη Σιάτιστα πρωτοπόρος ζωγράφος (1871-1960), αποτυπώνοντας στιγμιότυπα και όχι μόνο από τα πεδία των μαχών, μας προσφέρει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την Θεσσαλονίκη των πρώτων εβδομάδων μετά την απελευθέρωση. Εύγλωττα είναι τα παρακάτω αποσπάσματα:

“Θεσσαλονίκη, 28 Νοεμβρίου 1912: Το Διοικητήριο, μεγαλοπρεπές μέγαρο, δεσπόζει της πόλεως. Κίνησις αένας (...) Πολίται και στρατιωτικοί ανεβοκατεβαίνουν κι’ ανάμεσά τους Τούρκοι και χανούμισες κι’ εβραίες πηγαίνουν αθορύβως, πιθανόν κάτι να παρακαλέσουν ή να παραπονεθούν.

Ο Νομάρχης Π. Αργυρόπουλος, δέχεται και ακούει τον καθένα με πολλήν ευπροσηγορίαν (...) Αγγέλεται ο Δήμαρχος Θεσσαλονίκης.” (Πρόκειται για τον Οσμάν Σαΐτ Χακή μπεη, εξισλαμισμένο εβραίο: “ντονμέ”, που διατήρησε η ελληνική διοίκηση στη θέση του μέχρι το 1916) “ένας υψηλός και ολίγον κυρτός γέρων με βαθυκόκκινο φέσι (...) Με αξιοπρεπή τόνον παρακαλεί τον Νομάρχη να του αποδοθεί το σπίτι του (...) Από την σκεπαστή αγορά κατεβαίνει πλήθος πυκνό, όπου συμφύρονται στρατιώται, αμάξια, κάρρα, κόσμος με φέσια, μικροπωληταί, αρβανίτες με χαλβάδες, εφημεριδοπώλαι:

— Εδώ κύριοι τα κοσμοϊστορικά γεγονότα με μια πεντάρα, φωνάζει ο Αθηναίος λούστρωσ, μετατεθείς από τους δρόμους των Αθηνών στα καλντερίμια της Θεσσαλονίκης.

— Εδώ η “Αλήθεια”

— Το “Εμπρός”

— “Πράδο”

— Εφημερίδες των Αθηνών...

Και όλα αυτά μέσα σ’ ένα θόρυβο κινήσεως από πλαταγισμούς των μαστιγίων των αμαξών, τις καμπάνες των ηλεκτρικών τραμ, το ποδοβολητό των αλόγων (...) Μερικοί από το πολυποίκιλον αυτό πλήθος σταματούν και χαζεύουν εμπρός σε πρόχειρη έκθεση ζωηρών χρωμολιθογραφιών, κρεμασμένων μ’ ένα σχοινί που παριστάνουν τα πρόσφατα πολεμικά γεγονότα (...).”

“12 Δεκεμβρίου 1912: Ύστερα από την περιπλάνηση στις μικρές επαρχιακές πόλεις και τα καμένα χωριά της Μακεδονίας, η Θεσσαλονίκη επήρε στα μάτια μου διαστάσεις Παρισιού με τα ηλεκτροφώτιστα ξενοδοχεία, τ’ αυτοκίνητα, τ’ αμάξια, τα ηλεκτρικά τραμ και τα πυκνά πλήθη (...)

Ξεχωριστή φυσιογνωμία μεταξύ των Εβραίων αποτελεί ο αρχιραβίνος Μείρ ο οποίος με το μειλίχιον και αξιοπρεπές του ύφος, δέχε-

*Ο Φιλ. Δραγούμης στο Λευκό Πύργο
(Νοέμβριος 1912).*

ται τους πολυπληθείς επισκέπτας και εμπνέει σεβασμόν σε δικούς του και ξένους. (...) Εκείνο όμως που δίνει ιδιάζοντα τόνο στην πόλη είναι οι πολλές Αθηναϊκές φυσιογνωμίες. Αλλά και από το εξωτερικόν και από την Αίγυπτο πάρα πολλοί, ιδίως από την Αλεξάνδρεια. (...)

Εις το εστιατόριον του Λευκού Πύργου, όταν μετά το γεύμα οι παρέες των αξιωματικών με τις κυρίες των παίρνουν τον καφέ τους, κοντά στη θάλασσα, νομίζει κανείς ότι είναι ένα κομμάτι Φαλήρου (...)

“17 Δεκεμβρίου 1912: Σε μικρή πάροδο της Εγνατίας οδού είναι το Ταχυδρομείο. Συνωστισμός και τόσοι στρατιώται ώστε νομίζει κανείς ότι μπαίνει σε στρατώνα. Δεξιά το τηλεγραφείον και αριστερά το διαμέρισμα της ταχυδρομικής υπηρεσίας (...) Σε κάθε τραπέζακι όπου συνήθως έχει μελάνη και πένες προς κοινήν χρήσιν, τέσσερες πέντε στρατιώται στριμωγμένοι γράφουν άλλοι τους φακέλους των, άλλοι σε μεγάλα χαρτιά τις επιστολές των, προορισμένες, τις οίδε, για ποια βάθη ελληνικών επαρχιών, όπου περιμένει η μάνα, η γυναίκα, η αρραβωνιαστικιά την “περιπόθητον επιστολήν” (...) Οι έμποροι σηκώνουν ψηλά τα εμβάσματα και τα συναλλάγματα τα οποία νομίζουν ότι πρέπει να προηγηθούν από τις αισθηματικές επιστολές. Η χαώδης κατάσταση του ταχυδρομείου είναι ευνόητος σ’ ένα τόπον όπου εισέβαλαν 100 χιλ. ανδρών (...).”

“27 Οκτωβρίου 1912: “Σταθήκαμε” — σημειώνει στο ημερολόγιό του ο Φ. Σ. Δραγούμης (1890-1980), αδελφός του Ίωνα, δεκανέας σε λόχο του 1^{ου} Συντάγματος — “στο καταφώτιστο ξενοδοχείο “Σπλέντιτ” στην παραλία. Κοσμοπλημμυρισμένο, κυρίες με βραδινές όμορφες φορεσιές, κύριοι με καθαρά πουκάμισα, ξένοι και Έλληνες (...)”.

“28. Οκτωβρίου 1912: Αταξία μεγάλη στα σοκάκια και στα καλντερίμια, καιρός υγρός, βαρύς, Εβραίοι, Ρωμιοί, Τούρκοι, λαός ανάμεικτος με διαφορετικές φορεσιές και γλώσσες, στρατιώτες και αξιωματικοί δικοί μας, ζητωκραυγές, πυροβολισμοί (...) Από το Καραμπουρνού έρχονται κατά χιλιάδες Τούρκοι αιχμάλωτοι με τα όπλα των και τα παραδίδουν στους δικούς μας. (...) Δεν φαίνονται καθόλου στενοχωρημένοι ή ντροπιασμένοι. Οι αξιωματικοί τους έχουν περισσότερη ελευθερία (...) Κάνει περίεργη εντύπωση η συνύπαρξη στον ίδιο τόπο δύο στρατών που ίσαμε χτες αλληλοσκοτώνονταν. (...) Βρέχει και μου φαίνεται πως όλη η πολυποίκιλη Θεσσαλονίκη ισορροπείται σε κορυφή βελόνας (...)

29 Οκτωβρίου 1912: Ήμωνα στα πλούσια εμπορικά του δρόμου “Σαμπρή πασά” όταν έξαφνα άκουσα μια ταραχή, στρατιωτικές μουσικές, σούσουρο. Πεταχτήκαμε έξω και τι να δούμε; Πολύ βουλγαρικό στρατό που έμπαινε βαδίζοντας δίπλα-δίπλα με τον Ελληνικό. (...) Οι Βούλγαροι με ξεδιπλωμένες σημαίες και ύφος καταχτητάδων. (...)

30 Οκτωβρίου 1912: Έπιασαν οι Βούλγαροι δημόσια κτίρια, την Αγία Σοφία και τον Άγιο Γεώργιο, αφού πέταξαν στο δρόμο τους δυστυχισμένους μουσουλμάνους πρόσφυγες. Θα είχαν καταλάβει και τις άλλες βυζαντινές εκκλησίες αν δεν τις έπαιρναν ευθύς σήμερα οι δικοί μας (...).

4 Νοεμβρίου 1912: Στο Διοικητήριο, στο γραφείο τύπου είναι και ο παλιός συμμαθητής μου, ο Λελές ο Μακκάς (...) που έχει ύφος υφυπουργού (...) Έχει γεμίσει η Θεσσαλονίκη από τέτοιους ψευτοπολεμιστάδες που μόλις έφτασαν εδώ, έφτιαξαν καινούργιες στολές, έφεραν από την Αθήνα τις γυναίκες τους και τις φίλες τους και με ύφος καταχτητών, καταγίνονται να παίζουν μπρίτζ και να τριγυρνούν στα διάφορα κέντρα.

3 Ιανουαρίου 1913: Βασιλεύει στη Θεσσαλονίκη κάποιος Ευρωπαϊκός κοσμοπολιτισμός, ανακατωμένος με ανατολίτικα στοιχεία”.

Τα φύλλα της εφημερίδας “Νέα Αλήθεια” χρησιμοποιούνται ως “όχημα” για το ταξίδι στους τόπους και στην ατμόσφαιρα της Θεσ-

σαλονίκης του 1912-13.

Η “Νέα Αλήθεια” (1903-1971) αυτή η έγκριτη απογευματινή εφημερίδα του Αθ. Κούσκουρα (“Η Εστία” της Θεσσαλονίκης όπως την έχει αποκαλέσει ο Εμ. Ρέπουλης) διεδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτική και πνευματική ζωή της πόλης.

Σ’ αυτή την συγκυρία κυκλοφορούν επίσης στη Θεσσαλονίκη η “Μακεδονία” του Κ. Βελλίδη με σημαντική απήχηση στο αναγνωστικό κοινό. Το “Εμπρός”, ο “Βόσπορος”, η Εβραϊκή “Αβάντι” (όργανο της σοσιαλιστικής οργάνωσης “Φεντεράσιον”) και η γαλλόγλωσση “Λ’ Εντεπαντάν” που η εγκυρότητά της αναγνωρίζονταν και από τον εβραϊκό και από τον ελληνικό πληθυσμό.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι όλες αυτές οι εφημερίδες έχουν να αντιμετωπίσουν ένα “καθεστώς” ελάχιστα ενθαρρυντικό για την ελευθεροτυπία καθώς ο νόμος ΔΞΘ/1912 “Περί καταστάσεως πολιορκίας” και ένα σχετικό β.δ. καθορίζουν τους όρους της κυκλοφορίας των εφημερίδων της πόλης, απαγορεύοντας την “παραμόρφωσιν των πληροφοριών των σχετικών με τα στρατιωτικά ζητήματα”. Όπως μας πληροφορεί μάλιστα η “Ν.Α.” (14.12.1912) μια μορφή λογοκρισίας θα επιβληθεί και επί του προφορικού λόγου και των ανα-

Η Θεσσαλονίκη του 1913 από την θάλασσα (φωτογρ. από το λεύκωμα: Θεσσαλονίκη, οι πρώτες έγχρωμες φωτογραφίες 1913 και 1918, 1999).

κοινώσεων προκειμένου να αντιμετωπισθούν “ψευδείς θρύλοι που προκαλούν την συγκίνηση και την αδημονία του κοινού”.

Ωστόσο οι εφημερίδες αποτύπωσαν στις σελίδες τους ένα σημαντικό μέρος της πολύπτυχης ιστορικής πραγματικότητας, παρεμβαίνοντας στις εξελίξεις — η κάθε μία με τα “όπλα” της και με το δικό της ιδεολογικό πρίσμα — και διασώζοντας μέσα από τα ιστορικά αναγνώσματα-αφιερώματά τους, στοιχεία και μαρτυρίες για την ιστορική ταυτότητα και πορεία της πόλης αλλά και διαμορφώνοντας πολιτικές συνειδήσεις μέσα από την αρθρογραφία τους. (Ενδεικτικοί είναι οι παρακάτω τίτλοι: “Η αποστολή μιας φιλελευθέρως εφημερίδος”, “Τα κρούσματα της βουλευτομανίας”, “Ο φεμινισμός”, “Τα πολιτικά δικαιώματα εις τας Νέας Χώρας” κ.λπ.).

Από τα φύλλα της εφημερίδας “Νέα Αλήθεια” ο ερευνητής αλιεύει πολύτιμα ιστορικά στοιχεία για την Θεσσαλονίκη της κοινωνικής τοπογραφίας, για την πόλη που ορίζεται από τους γνωστούς οδικούς άξονες, τα κτίρια και τους κόμβους: την Εγνατία οδό, το Συντριβάνι, τη λεωφόρο “Χαμιντιέ” (Εθνικής Αμύνης), την “Σαμπρή πασά” (Βενιζέλου) την παραλιακή οδό, την Πλατεία Ελευθερίας που ο χρονογράφος της εφ. υμνεί ως “πλατεία της σημερινής και αληθινής μεγάλης Ελευθερίας” και το Μπεστοινάρ που μετονομάζεται σε “Κήπο των Πριγκήπων” (με λαϊκό “διαγωνισμό” προς τιμήν των γόνων της βασιλικής οικογένειας του Γεωργίου Α΄ που έχει εγκατασταθεί στην πόλη από τον Οκτώβριο του 1912). Τον τόπον αυτόν η Θεσσαλονίκη “εξακολουθεί να αγνοεί” αν και πρόκειται για “δημόσιο κήπο που περιβρέχεται από τα γαλανά νερά του Θερμαϊκού και έχει λαμπρή θέα” (“Ν.Α.”, 23.3.1913). Μια εικόνα της πόλης, ένα χρόνο μετά την απελευθέρωσή της μας παραδίδει η Ελ. Χουζούρη στο βιβλίο της “Σκοτεινός Βαρδάρης” – “Η Θεσσαλονίκη άλλαξε”: «Ο έξυπνος δήμαρχος της Οσμάν Σαΐτ που παρέμεινε στη δημαρχία έως τον Αύγουστο του '16 είχε φροντίσει να αφαιρεθούν οι ξύλινες στέγες από τους δρόμους της αγοράς, τα “ταρότα” όπως τα έλεγαν όλοι, ώστε οι οδοί να φωτιστούν. Αλλά και για τον νυχτερινό φωτισμό είχε φροντίσει ο εκουγχρονιστής εκείνος δήμαρχος. Περισσότερες από 150 γκαζόλαμπες είχαν τοποθετηθεί στους δρόμους της πόλης, σύμφωνα με την εφ. “Μακεδονία”. Όσο για το χώρο μπροστά από το Λευκό Πύργο, εκεί είχαν φυτευτεί πολλά δενδρύλια που σε λίγα χρόνια θα χάριζαν τη δροσιά τους και τη σκιά τους στους περιπατητές (...) Δυτικοευρωπαϊκός αέρας φυσάει γύρω από το όμορφο αρχιτεκτόνιο του Ποζέλι, το “κονάκι”, το διοικητήριο· άμαξες περιμένουν λίγο πιο πέρα, ένα Φορντ του 1911 έχει κάνει την εμφάνιση του, κόσμος μπαινοβγαίνει κάθε εθνικότητας και θρησκευματος, ένα άγημα Κρητικών χωροφυλάκων στέκεται κοντά στην είσοδο...».

Στις στήλες της εφ. “Νέα Αλήθεια” ο ανιχνευτής βρίσκει πληθωρικό ιστορικό υλικό για την Θεσσαλονίκη στις “μεγάλες στιγμές” της Ιστορίας. (: Ενθουσιώδης υποδοχή του πρωθυπουργού Ελ. Βενιζέλου στην πρώτη επίσκεψή του στην πόλη τον Ιανουάριο του 1913. Δολο-

φονία Γεωργίου Α' τον Μάρτιο του 1913. Εκδίωξη βουλγαρικών στρατιωτικών μονάδων με αιματηρές μάχες μέσα στην πόλη τον Ιούνιο του 1913) αλλά και στις ώρες που έχουν μια ιδιαίτερη σημασία για την τοπική ιστορία της μικρής ανθρώπινης κλίμακας: Στο φύλλο της 18.12.1912 π.χ. διαβάζουμε για την τελετή έναρξης λειτουργίας των Δικαστηρίων της πόλης. «Οι δικηγόροι (μας πληροφορεί η “Ν.Α.” 25.8.1913) έφθασαν στο σεβαστό αριθμό 150-χώρα οι διπλάσιοι σε αριθμό δικολάβοι...»

▮ Στο φ. της 25.6.1913 η “Ν.Α.” δημοσιεύει κατάλογο των πολιτών που έχουν εισφέρει υπέρ των *τραυματιών* του πολέμου. Ανάμεσά τους και τα ονόματα του Μητροπολίτη Γενναδίου (που δεσπόζει σ' αυτή τη φάση σ' όλες τις τελετές, τις δοξολογίες, στους *καθαγιασμούς* των ιστορικών ναών της πόλης και στην πρώτη “ελεύθερη” λειτουργία της Αναστάσεως — Απρίλιος 1913 — που έγινε στον ιστορικό ναό του Αγ. Αθανασίου ...) του Π. Συνδίκου, του Φ. Παπαγεωργίου, του Κ. Πλατσούκα, του Ν. Μάνου, του Γ.Ν. Πεντζίκη, κ.ά. Ο Μητροπολίτης Γεννάδιος θα είναι και ο πρώτος μητροπολίτης που θα υποδεχθεί τον διάδοχο Γεώργιο μέσα στο ναό του πολιούχου, στην πρώτη επέτειο της απελευθέρωσης: 26.10.1913. (Βλ. Ευ. Χεκίμογλου “Η πρώτη επέτειος της απελευθέρωσης”, “Μακεδονία”, 26.10.2001).

▮ Η “Ν.Α.” της 14.12.1913 προβάλλει σε πρωτοσέλιδό της ρεπορτάζ, τα “χάλια” των *προσφύγων* της πόλης, περιγράφοντας τις άθλιες συνθήκες κάτω από τις οποίες διαβιούν πρόσφυγες από τη Ραιδεστό, την Κωνσταντινούπολη, τη Στρωμνίτσα, την Ανδριανούπολη κλπ., στο “Εσκή τζαμί”, στο “οίκημα Άμποι” κ.ά. Στη “Ν.Α.” της 25.6.1913 διαβάζουμε ότι έφθασαν στη Θεσσαλονίκη 27.000 πρόσφυγες από την Ανατολική Μακεδονία και το “Γραφείο Εργασίας” τους εγκατέστησε σε οικήματα που κατείχαν προηγουμένως Βούλγαροι...”.

▮ “Μέσα σε τόσα κακά” — γράφει η “Ν.Α.” (25.8.1913) “η πόλη έχει και την ακαταστασία των τραμ. Προχθές όλα τα ρυμουλκά και ρυμουλκούμενα τραμ εσταμάτησαν κατά μήκος της Λεωφόρου Χαμιδιέ και η συγκοινωνία διεκόπη επί 2 ώρας διότι εχάλασε το καζάνι ενός τραμ.”

▮ Οι διαφημίσεις που αποθησαυρίζονται από τα φύλλα της Ν.Α. “φιλοτεχνούν” ένα ελκυστικό “σκηνικό” για την Θεσσαλονίκη της εποχής: Με το εστιατόριο “Ο Μέγας Βενιζέλος”, το μέγα καφεζυθισιατόριο “Το Πανελλήνιον” με την “θεσπέσιαν μπύραν του εργοστασίου Ναούσης”, με την σατυρική εφημερίδα “Κρόταλος”. Με το θέατρο “Ολύμπια” στην παραλία όπου ανεβάζονται οι επιθεωρήσεις εξ Αθηνών και με τον παραλιακό κινηματογράφο “Πατέ” όπου ο κοσμάκης καθ' εκατοντάδες (όπως γράφει η Ν.Α. 25.8.1913) “τρέχει να χωθεί στο σκοτάδι για να βρει καταφύγιο”.

▮ Πίσω απ' αυτή τη “βιτρίνα” όμως βρίσκεται η βασανισμένη και βασανιστική πόλη μ' ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της να μην μπορεί να καλύψει και τις πιο στοιχειώδεις ανάγκες διαβίωσης. Με

συνοικίες και οικογένειες όπου βασιλεύει η έσχατη ένδεια και διαπιστώνεται έλλειψη νερού και άρτου και σοβαροί κίνδυνοι που απειλούν την δημόσια υγεία: “Η χολέρα δεν μας ελησμόνησε” γράφει η “Ν.Α.” (25.8.1913) και αναφέρεται στις “προ τριετίας οδυνηρές μνήμες”.

► Και παράλληλα υπάρχει και μια άλλη Θεσσαλονίκη, που σ’ αυτούς τους δύσκολους καιρούς δείχνει ιδιαίτερη μέριμνα για τα αρχαιολογικά και βυζαντινά της μνημεία και τα πολιτιστικά της κειμήλια:

Εντυπωσιάζει κατ’ αρχήν το γεγονός ότι από τις 5.11.1912 αρχίζει και λειτουργεί στην πόλη η “Εφορία Αρχαιοτήτων”.

Χαρακτηριστικό είναι το παράθεμα από την σχετική εγκύκλιο της Γεν. Διοικήσεως Μακεδονίας (11.7.1913):

“Ο βαθμός του πολιτισμού παντός έθνους εμφανίζεται εν τη στοργή προς το παρελθόν αυτού και εν τω ενδιαφέροντι όπερ δεικνύει δια την ιστορίαν αυτού και τα μνημεία του...”

Διαβάζουμε τέλος στη “Ν.Α.” (23.4.1913) ότι στην αίθουσα Λ. Πύργου θα δοθεί διάλεξη “Περί της Ιστορίας των αρχαίων μνημείων της Θεσσαλονίκης”, ενώ με απόφαση του Γεν. Διοικητή Μακεδονίας Στ. Δραγούμη τα ιστορικά της “λείψανα” κηρύσσονται “εθνικά αρχαιολογικά μνημεία” (23.8.1913), και έτσι τα τείχη και ο Λ. Πύργος (που διαφύλαξαν αλώβητα τόσοι αιώνες οθωμανικής κατοχής) διασώζονται από την απειληθείσα κατεδάφιση...

